

ՀՈՍՀՈՍՆ ՈՒ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՏԸ

(Ուսանողական կեանքէ)

Մեկը-Քեալլաբաշեան ինք ալ ճշտիւ չէր կրնար ըսել թէ՛ փրկչական ո՞ր թուականէն իվեր հաստատուած էր Լայպցիգի Դիւֆուր փողոցին թիւ 6 տան այդ բարձունքը։ Այսքանը միայն կը յիշէր, որ նոր եկած ատենները տանտիկնոջը մէկհատիկ որդիին, որ հիմայ ամուսնացած և տղու մըն ալ տէր էր՝ իր բացակայութեանը յաճախ սենեակը մտնելով իրեղէնները տակնուվրայ կ'ընէր։ Իսկ Ֆրաու Այզլէ (այսպէս կը կոչուէր տանտիկինը) այդ անյիշատակ ժամանակներէն իվեր իր սիրական կատուններուն բազմաթիւ սերունդները փայփայելու երջանկութիւնը վայելած էր։ Վաղեմի այս ուսանողը ինչ որ պատմէր միջոցը միշտ տարիներով կը հաշուէր, ժամանակի միւս պզտիկ չափերը կարծես գոյութիւն չունէին իրեն համար։

Շուշեցի էր պարոնը, տեղին ըէպլակոն զպրոցը աւարտելուն պէս վճռած էր արտասահման անցնիլ «մտաւոր պաշար ձեռք բերելու և ապագայում մեր հասարակական խաւար ասպարիզում լուսաւորութեան զամբար հանդիսանալու»։ Նիւթական միջոցները կը պակսէին, բայց ազոր ալ ճարը դտնուեցաւ։ Բագուի մէջ ունեցած քանի մը բարեկամներուն միջնորդութեամբ յաջողեցաւ բարերար մը գտնել և հասաւ Լայպցիգ։ Քանի մը ամիս պանսիօնի մը մէջ ապրելով գերմաներէնը քիչ մը սորվելէ յետոյ՝ երբ կարգը եկաւ համալսարան մտնելու, դժուարին ու տանջող հարց մը ըոյն դրաւ անփորձ երիտասարդին գլխուն մէջ—ինչ մասնագիտութիւն ընտրել։ Դասախօսութիւններու ցանկը ձեռքը՝ ժամերով կը մտմտար։ Նրեւակայեցէք երեխայ մը, մէկը միւսէն աւելի հրապուրիչ զանազան պտուղներով բեռնաւորուած սեղանի մը առջև՝ ազոնյմէ մէկնու-մէկը ընտրելու կաշկանդումէն չուարուն։ Ծիլչ նոյնն էր Մեկը-Քեալլաբաշեանին ալ վիճակը, վիճակ մը սակայն ուրկէ՛

արդար լինելու համար պէտք է ըսենք՝ անցած են ու պիտի անցնին բոլոր ուսանողները գրեթէ առանց բացառութեան: Ինք բացառապէս մտադրած էր բնական գիտութիւններու հետեւիլ, լաւ. բայց միթէ նուազ հետաքրքրական էր զօրօրինակ պատմութիւնը, իսկ գրականութիւնը, մաթեմատիկը, բժշկութիւնը, որ փայլուն ապագայ կը խոստանար, հապա հասարակական գիտութիւնը, որ անհրաժեշտ էր իւրաքանչիւր հասարակական գործիչի համար, նայն նայն: Երկար մտատանջութենէ ետքը՝ ժամանակ չկորսնցնելու փութկոտութիւնը ստիպեց զինք բնական գիտութիւններու արձանագրուիլ, մինչեւ յաջորդ կիսամեակ վերջնական ընտրողութիւն մը ընելու վերապահութեամբ: Յաջորդ կիսամեակին գործը բժշկութեան շրջեց, սակայն ադ ալ հոգեկան անդորրութիւն մը չընթաւ իրեն, հետեւաբար զինք տանջող հակամարտ ակործակներու մղումին անձնատուր՝ շարունակեց տաժանելի տեղափոխութիւնը, մինչեւ որ բոլոր ֆակուլտետներու շրջանը ընելէ յետոյ՝ չնչսպառ եկաւ թառեցաւ հասարակական գիտութիւններու վրայ ու հոն ալ մնաց: Այս երկար շրջանին մէջ արդէն քանի մը բարերարներ յուսահատաբար դադրեցուցած էին ուղղւիւններու առաքումը, սակայն Մեկլք-Քեալլաբաշեան ամէն անգամին ալ արշաւանք մը կատարելով դէպի Բագու, վերադարձած էր ստիպենդիայի նոր աւարով մը: Եւ ամէն անգամ որ այս կարգի դրամական տագնապներու—կամ իր իսկ բացատրութեամբ «փողային կրիզիսներին»—մատնուէր, չէր կրնար զսպել զայրոյթի քանի մը բացականչութիւններ իր հանգուցեալ հօրը հասցէին: Անհեռառեւ մարդը, ելեր իր դրամները վատներ էր Շուշիի շրջակայքը կալուածներ գնելու, որոնց հասոյթը հազիւ կը գոցէր իրենց տան տարեկան ծախքը: Մինչդեռ եթէ այդ գումարով Բագուի մէջ հոգեր գնած ըլլար, այսօր հոն քանի մը փոս փորել տալով պիտի կրնային կնեադի պէս ապրիլ, առանց «բուրժուա շանորդիւններին» բերան ծռելու:

Սակայն ճշմարտութեան դէմ մեծ մեղանչում մը ըրած պիտի ըլլայի, եթէ իր կենսագրութեան այս համառօտ գլուխը փակէի, առանց չեչտելու որ Մեկլք-Քեալլաբաշեան ծոյլ մը չէ: Չէր կրնար գտնել խօսակցութեան նիւթ մը, որ զինք լուծութեան դատապարտէ: Ամէն քանի կը հետաքրքրուի և ամէն ձեւով ալ կը կարգայ, թէ և հաստ հատորներէն շատ չի արտփիր և աւելի կը սիրէ բրօշիւրները, որոնք անչափ չուտ կը վերջանան և անչափ ալ ճոխ միթերք կը հալթայթեն վիճաբանութեան ու թղթակցութիւններ գրելու:

Եթէ կար բան մը, որ բնաւ չէր գրադեցնէր Շուշեցի այս ինտելիգենտին միտքը՝ ան ալ ապահովաբար իր սեփական կեանքն էր, իր ուրիշ գալը և ուր երթալը։ Ուստի շատ կը սխալիք եթէ կը կարծէք թէ այս պահուս իր սենեակին մէջ ճեմելով այդ ջուլտ մը անախորժ հարցումներու մասին կը մտածէր ան։ Մարդուն մտածումը արդէն վաղուց սկսած էր խրտչիլ իր անցեալին մթութիւններուն մէջ խորասուզուելէ, իսկ ապագային մէջ աչքերը ալ ուրիշ բան չէին ջոկեր, բայց եթէ ազօտ ու սրտառուչ հեռապատկերը գիտութեան պարիսպներուն վրայ վերջին շունչը փչող ուսանողի մը։ Մանաւանդ որ գլուխն ալ առհասարակ մտածելու վիճակի մէջ չէր այսօր։ Գիշերը ուշ ստեղծ վերադարձած էր Ռուս ուսանողութեան երեկոյթէն և այդ պատճառով բաւական ուշ արթնցած, այսինքն ժամը 12 ին։

Ճաշի տեղ նախաճաշով դոհանալէ ետքը՝ սենեակին մէջ վերվար կը քալէր «մի օպերա շուպենկով»։ Տաբատը և ժակետը միայն հագած ըլլալով՝ օձիքին բացուածքէն կուրծքի թաւ անտառին մուտքը կ'երեւնար։ Այդ անխնամ վիճակին մէջ աւելի աչքի կը զարնէր Ղարաբաղցի Հայու իր անխարդախ տիպը։ Հասակը չէր կրնար, երկարութեամբը պարծենալ, բայց լայն թիկունքն ու մկանուտ թեւերը անթերի առողջութիւն մը կ'աւետէին։ Դէմքին մազերը՝ կարծես բնութենէն իրենց յատկացուած սահմանները նեղ գտնելով՝ սկսեր էին ոտնձգութիւններ ընել դէպի դրացի խոպան մասերը։ Գլխուն ծամերը մանաւանդ՝ վայրենի գեղեցկութիւն մը կը ցուցադրէին իրենց խնթ շոնուամովը, լեքան գազաթը բուսած մացառքին նման, որուն դպած չէ բնաւ պարտիզպանին յատուցը։ Իսկ սենեակը իրեն հակապատկեր մը չէ որ կը պարզէր այդ պահուն։ Սեղանին վրայ՝ զրքերու չեղջակոյտին ստորոտը կը հանգչէր նախաճաշի ափսէն։ սենեակին չորս կողմը ցիրուցան աթոռներէն մէկուն կունակէն կախուած էր շապիկ մը, միւսին վրայ աղոտ վարդիք մը, երրորդին վրայ սեցած օձիք մը։ Գործածութենէ նոր ելած դոյգ մը գուլպաներ յատակին վրայ կը սողային։ Բազմոցին վրայ զգեստին դեռ չը հագնուած մասերը կըսպասէին, թեւոյններէն մէկը սեղանի գրքերուն բարձունքէն՝ միւսը սեղանին տակ, կարծես զիրար կը փնտռէին։ Անկողինը իր արտասովոր տակնուվրայութեամբ գիշերուան յուզումները կը պատմէր։ Դրան ետեւ կախուած էին երկու վերարկու և բազմաթիւ մաշած տաբափներ, զանազան կիսամետակներու փառքին անփառունակ վկանները։

Մեկը-Քեալարաշեան այս չքեղութիւններու մէջ անտար-

բեր՝ իր ձեռքը կը շարունակէր, երբ յանկարծ սենեակին դուռը բաղխուեցաւ:

—Հէ՛ռայն (մտէք)—պոռաց Շուշեցին քնատութենէ աւելի խռպոտած ձայնովը:

Ստական բաղխումը կրկնուեցաւ և ինք սրտնեղած՝ դէպի դուռը կ'ուղղուէր բանալու, երբ լսեց տանտիկնոջ ձայնը, որ կէս ֆրանսերէն կէս գերմաներէն՝ կ'ըսէր.

—Մտէք, մտէք, ներսն է պարոնը:

Գուռը բացուեցաւ. երիտասարդ մըն էր եկողը, մաքուր սև զգեստներ հագած՝ խնամոտ արդուզարդով մը. իսկ դէմքը առաջին ակնարկին կը յիշեցնէր սափրիչներու խանութները կախուած յայտարարութիւններու պատկերները: Գլխու արագ հակումներու ընկերացած ժպիտով մը՝ տանտիկնոջ «Մէքսի, մագամ, մէքսի» մը ուղղելէ յետոյ՝ ներս մտաւ: Նոյն անոյշ ժպիտը երեսին, եղեգէ ձեռնափայտն ու սիլինդր գլխարկը ձեռքը, նուրբ մէջքը ուղղանկիւն մը կազմելու աստիճան ձկնով բարեկեց Մելիք-Քեալլարաշեանը:

—Պատիւ ունիմ ինքզինքս ներկայացնելու Ձեզ. Սուրէն Շաւարշ, չըջանաւարտ կենդրոնական վարժարանէն, Հոս եկած եմ ուսանելու: Ժընէվէն անցնելուս՝ Ձեր ազնիւ բարեկամներէն պարոն Լիլալեան, որուն հետ ծանօթանալու հաճոյքը ունեցայ՝ հաճեցաւ ազնուօրէն Ձեր հասցէն և Ձեզի ուղղուած յանձնարարական նամակ մըն ալ տալ ինծի: Արդ՝ կը խնդրեմ որ կարգաբ զայն և չզլանաք ինծի Ձեր թանկագին աջակցութիւնը, որուն համար յաւիտեան երախտապարտ պիտի մնամ Ձեզի:

Եւ այս ամբողջը գրէթէ մէկ շունչով արտասանելէ ետքը՝ նամակը տուաւ Մելիք-Քեալլարաշեանին, որ բերանն ու աչքերը խոշոր խոշոր բացած՝ չմոռած մնացած էր այս մուտքի ճառին տպաւորութեան տակ: Քիչ մը սթափեցաւ երբ նամակը ձեռքն առաւ:

—Խնդրեմ նստէք—ըսաւ իր անհաւատալի հիւրին դառնալով և շուարուն արտօրանքով մը՝ աթոռները զրաւող իրերը հաւաքեց ու պահարանին մէջ փակեց—Ներողութիւն, սպիտակեղէնս փոխել եմ, այդ պատճառով սենեակս մի քիչ անկարգ դրութեան մէջ է:

—Ո՛հ կ'աղաչեմ—յարեց քաղաքավարի հիւրը աթոռներով—ընդհակառակը ես պէտք է ներողութիւն խնդրեմ որ ասանկ անպատեհ ժամանակ մը Ձեզ անհանդիստ ըրի, սակայն ուրիշ կերպ չէի կրնար ընել, որովհետև բոլորովին անձանօթ եմ քաղաքին:

Մելիք-Քեալլարաշեան յանձնարարական նամակը կարդալէ

ետքը, ինք ալ իր կողմէն քաղաքավարի ըլլալու ճիշդով մը խօսակցութիւնը բացաւ:

—Թոյլ տուէ՛ք հարցնել, որտեղից էք:

—Բնիկ մայրաքաղաքացի եմ—պատասխանեց նորեկը ինզնադո՛ր շեշտով մը:

—Ասինքն Կոստանդնուպոլսից:

—Այո՛, այո՛, Պոլիսէն:

—Ի՞նչ էք ուզում սովորել:

—Գլխաւորաբար գրականութիւն—պատասխանեց Սուրէն Շաւարշ ու ձայնը խորհրդաւոր կերպով մը ցածցնելով աւելցուց—և քիչ մըն ալ սօսխալիսթութիւն:

—Ուրեմն հասարարական գիտութիւններ էլ էք ուզում լսել:

—Ո՛չ, ո՛չ—գոչեց մայրաքաղաքացին վիրաւորուած ձևով մը, սխալ հասկնալով հասարակական բառին իմաստը, որ Պոլիս գործածական չէ—հասարակ գիտութիւնները արդէն Պոլիս Կենդրոնականին մէջ սորված եմ, իսկ հոս եկած եմ բարձր գիտութիւններ սորվելու:

Ու կրցածին չափ շեշտեց «բարձր» բառը:

Ղարաբաղցին, որ «հոսհոսների լեզուին» այնչափ ալ ծանօթ չէր՝ շատ բան մը չհասկնալով այս թիւրիմացութենէն՝ չծանրացաւ վրան ու իր հարցումները շարունակեց:

—Ուղիղ Պոլսից էի դալիս:

—Այո՛, սախայն ճամբան բաւական ուշացայ, ամիսի չափ ստիպուեցայ Մարաշէլ մնալ զանազան կարևոր գործերու համար, չարաթ մըն ալ ժընէվ նախկին դպրոցական ընկերներս վար դրին. անպիտանները այնչափ կարօտցեր էին զիս, որ դեռ երկար կ'ուզէին քովերնին պահել, բայց ես չիեցայ, ըսելով որ օր մը առաջ աշխատութիւններուս պէտք է սկսիմ:

—Գերմաներէն իմանում էք արդէն:

—Շատ քիչ բան մը, գրեթէ չեմ գիտեր. Պոլսոյ գերմանական վարժարանը յաճախող բարեկամներէս սանկ քանի մը բառեր սորված եմ. ֆրօյլայն, ֆրաու, քուս, մուլթըր, լիպէ, թօխթըր. բայց կարծեմ դժուար չպիտի ըլլայ սորվիլը:

—Ասներ էնքան էլ հեշտ չի, բայց վերջապէս կարելի է սովորել, մանաւանդ որ Տաճկահայերդ լեզուներ հեշտ էք սովորում:

—Այո՛, այո՛, աղէկ ըսիք—հաստատեց տաճկահայը մեծ հրճուանքով—զորօրինակ ես հայերէնէ զատ գիտեմ ֆրանսե-

րէն, թիւրքերէն, անգլիներէն եւ քիչ մըն ալ յունարէն ու շատ գիւրութեամբ սորված եմ:

—Ուրեմն կը մնաք այստեղ—հարցուց ռուսահայը, խօսակցութիւնը իր բուն նպատակին դարձնելու գիտումով:

—Այո, այո, առնուազն կիսամեակ մը պիտի անցընեմ հոս, թէն մտադիր եմ Պերլին ալ երթալ, սակայն յետոյ երբ լեզուն լաւ մը սորված ըլլամ: Անշուշտ ինծի համար աւելի գիւրին էր Փարիզ ուսանիլ, որովհետեւ ֆրանսերէնի մէջ շատ զօրաւոր եմ, սակայն ես կ'ուզեմ գերմանական կրթութիւն առնել. գերմանական կրթութիւնը այսօր աշխարհի մէջ առաջինն է. անանկ չէ:

—Անշուշտ այդպէս է. ուրեմն սենեակ պիտի վարձէք թէ ուզուի էք պանսիօն մտնել, լեզու սովորելու համար:

—Լեզուն փանսիօնին մէջ կը սորվեցնեն:

—Դրսում էլ կարելի է սովորել, բայց ի հարկէ աւելի հեշտ կը լինի պանսիօնում, էնտեղ առիթ ունէք խօսելու, իսկ դրսում դա մի քիչ դժուար կը լինի:

—Անանկ է նէ փանսիօն կը մտնամ. սակայն դրամական տեսակէտով տարբերութիւն մը կ'ընէ:

—Ինչպէս:

—Ըսել կ'ուզեմ փանսիօն մտնալը աժան կը նստի, թէ սենեակ վարձելը:

—Նո՛ւ, ասէնք տարբերութիւնը էնքան էլ մեծ չէ, բայց լաւ պանսիօնը ի հարկէ մի քիչ թանկ կը լինի, ամսեկան գոնէ մի 100 մարկ կը պահանջեն:

—Ի՛նչ կ'ընէք եղբայր, ատիկա ահագին գումար մըն է —գոչեց Սուրէն այլայլած—հարիւր մարքով Պոլիս տուն մը կ'ապրի. չէ սիրելիս, ես աղչալի ստակ չեմ կրնար տալ:

—Բայց դրսում էլ դրանից պակասով հազիւ թէ կարողանաք ապրել, ի հարկէ եթէ չէք ուզում վատ ապրել:

—Ի՛նչ կ'ըլլայ եղբայր, ուսման սիրտն քիչ մըն ալ գէշ կ'ապրիմ. Փարիզ ընկերներ ունիմ, որոնք առանց ստակի կ'ապրին, ես նորէն ամսական 60—70 ֆրանկ մը ստանալու յոյս ունիմ:

—Նո՛ւ, դա ջոկ հարց է, էդ գէպքում շատ էժան սենեակ պէտք է վարձէք:

—Այո, այո, կարելի եղածին չալի աժան. կ'աղաչեմ մի խնայէք Ձեր ազակցութիւնը, որովհետեւ ես իմ գլխուս բան մը չեմ կրնար ընել, ոչ լեզու գիտեմ, ոչ ալ քաղաքին ծառայութեամբ:

— Ես սիրով կ'անեմ. միայն թէ էսօր էգուց չէ կարելի մի այդպիսի սենեակ ճարել, պէտք է երկար ման գալ և կամ լրագրում յայտարարութիւն տալ:

— Ա'լ դուք գիտէք, կ'աղաչեմ ինչպէս որ պէտք է անանկ ալ կարգադրեցէք, շնորհապարտ կը կապուցանէք զիս:

— Դուք ըրչափ ժամանակէ ի վեր Եւրոպա էք—խօսակցութեան նիւթը փոխեց Պոլսեցին, իր գործը արդէն կարգադրուած համարելով:

— Ես... բաւական ժամանակ է ինչ այստեղ եմ—պատասխանեց յաւիտենական ուսանողը, խօսակցութեան այս փոփոխումէն զգալապէս սրտնեղած—բայց սկզբում զանազան առարկաներ եմ լսել. էնպէս, ընդհանուր կրթութեան համար, այնպէս որ իսկապէս մասնագիտութեամբ պարապուելս հազիւ մի քանի տարի կը լինի:

Ու այս անախորժ հարցութորձին շարունակութիւնը խփանելու համար, անմիջապէս տեղէն ելնելով հարցուց.

— Թէյ խմում էք:

— Կ'աղաչեմ, չափազանց ազնիւ էք, ինչո՞ւ աւելորդ յոգնութիւն կը քաշէք, արդէն առանց ադոր ալ բաւական նեղութիւն բարդեցի վրաննիրդ:

— Ոչինչ, նեղութեան բան չկայ, ես ինքս էլ եմ ուզում խմել—ըսաւ Մելիք-Քեալլաբաշեան ու սկսաւ թէյի պատրաստութիւն տեսնել:

Այդ առիթէն օգտուելով Սուրէն Շաւարշ թերթերու ծրար մը հանեց գրպանէն ու սկսաւ աչքէ անցընել:

Երբ հիւրասէր Ղարաբաղցին թէյը վրայ դնելով կրկին իր տեղը նստաւ, շատ ուրախացաւ տեսնելով որ իր անխորհուրդ հիւրը զբաղում մը գտած էր և փութաց ընդհատուած խօսակցութիւնը այդ նիւթին վրայ դարձնել:

— Պոլսական թերթեր էք կարդում:

— Ո՛հ կը ներէք անքաղաքավարութեանս—գոչեց Սուրէն թերթերը ժողվելու շարժում մը ընելով—չեմ կարդար, միայն հարեւանցի կերպով մը կը նայիմ թէ գրական ինչ նորութիւններ կան: Մարսէլէն մեկնելու օրերս Լալփիցիկ poste restante հասցէ տուած էի, հոս հասնելուս պէս նամակատուն հանդիպեցայ առի, սակայն դեռ չէի բացած:

— Ոչինչ, ոչինչ, խնդրեմ կարգացէք—քաջալերեց Մելիք-Քեալլաբաշեան: Հոսհոսին ուղածն ալ ադ էր. անմիջապէս թերթերէն մէկը երկնցուց անոր:

— Եթէ կը հետաքրքրուիք մէկ հատն ալ Դուք աչքէ անցուցէք, զորօրինակ սա յօդուածը գէշ չէ:

Ղարաբաղցի ահաբեկի մը նետեց ցոյց տրուած յօդուածին վրայ, որ ճամբու ունօթեր վերնագիրը և Ֆանթազիօ ստորագրութիւնը կը կրէր:

— Ինչացու է էդ Ֆանթազիօն, Պոլսում յայտնի գրող է:

— Բաւական յայտնի— ըսաւ հոսհոսը և պահ մը խորհրդաւոր կերպով ժպտելէ յետոյ աւելցուց— Ձեզի պէս բարեկամէ մը ինչ պահեմ. ատիկա իմ գրական անունն է. աղւոր ծածկանունն է չէ. սակայն պիտի աղաչէի որ մարդու չըսէք, որովհետեւ ընդհանրապէս յօդուածներս մեծ աղմուկ հանած են, ամէն ոք կը հետաքրքրուի իմանալու թէ ո՞վ է գրողը. բայց ես չեմ ուզեր որ ես ըլլալս գիտնան, ասանկ աւելի խորհրդաւոր կ'ըլլայ: Կ'աղաչեմ եթէ կը հաճիք Դուք ալ կարդացէք և Ձեր հեղինակաւոր կարծիքը յայտնեցէք. թէ ես ասիկա աղւոր գրութիւններէս չէ, մէկ մասը շոգեկառօքին մէջ և միւս մասն ալ Մարսէլլ գրուած թռուցիկ բաներ են: Աւստի որ լաւագոյն յօդուածներս հիմա քոյս չեն, պայուսակիս մէջ են. սակայն անգամ մը տեղաւորուիմ նէ անոնք ալ կը բերեմ Ձեզի:

Տարաբախտ Շուշեցիին քաղաքավարութեան համար ստիպուած էր կամ կարդալ և կամ կարդալ ձեւացնել: Մինչդեռ հարեւանցի ակնարկով մը յօդուածին երկարութիւնը չափելու վրայ էր, հանդիպեցաւ նախադասութեան մը, որ կարծես աչքերն ու ուղեղը միանգամայն վիրաւորեց: Շշմած դէմքով մը քանի մը անգամ կարդալէ յետոյ, դարձաւ հեղինակին:

— Ախր սա ինչ է նշանակում, ինչ էք կամեցել ասել էս ֆրազով Ու գարեջուրի գաւաթները իրենց բիւրեղի հնչուն շփոթովը և զբայրօրէն իրարու զարնուելով անհուն տրտմութիւնով մը հառաչեցին:

— Այո, իրաւունք ունիք հարցնելու— բացատրեց Սուրէն ուսուցանողի լրջութիւն մը հագնելով— որովհետեւ ատիկա չափազանց գրական նկարագրութիւն մըն է, ատիկա պէտք եղածին պէս հասկնալու համար, պէտք է որ ներկայ ըլլայիք մեր այդ հաւաքումին: Մարսէլլէն մեկնելուս նախընթօրը բարեկամներս ինծի ողջերթ մաղթելու համար օրճարանի մը առանձնասենեակը ժողովուած էին, անոնցմէ մէկը իր աղւոր, հնչական ձայնովը Վերհարէնի մէկ նոր սքանչելի կտորը կը կարդար և այդ հոգեղմայլ տողերուն հեշտօրօր տօգաւորութեանը տակ՝ մեր հիացումի ընդարմացումը դարեջուրով կը դողդղացնէինք: Բաժակները անընդհատ իրարու կը յաջորդէին ու կ'երեւակայէք, որ այդ բաժակները իրարու զարնուելով սանկ հառաչանքի պէս ձայներ մը կը հանէին: Սանկ պահ մը երեւակայեցէք ու անտուն պիտի հասկնաք, անանկ չէ:

—Նո՛ւ, չորս եվօ գնալետ: հասկանալի է—մոմայ Մելիք-Քեալլարաչեան թաւ յօնքերը կիտելով:

Եւ քիչ մըն ալ յօգուածին պոչէն ծայրէն կարդալէ յետոյ՝ թերթը սեղանին վրայ դրաւ, քթին տակէն խնդալով:

—Ինտո՞ր է, հաւնեցածք—հարցուց անմիջապէս ֆանտազիօ:

— Վատ չի, միայն թէ, Տաճկահայերդ խօսքեր շատ էք գործածում, դրանով գրուածքի էներգիան կորչում է. այ, օրինակ այստեղ մի խօսք կար, որը ես մինչև անգամ չկարողացայ կարդալ:

Եւ թերթը կրկին ձեռքն առնելով յիշեալ բառը գտաւ ու ծիծաղը հազիւ զսպած՝ ցցուց յօգուածագրին:

—Ասիկա չկրցածք կարդալ—բացագանչեց Սուրէն զարմայեցած—սակայն շատ պարզ է տպուած, խոյանք:

—Ի՞նչ է նշանակում դա:

—Խոյ անք. կը նշանակէ խոյի պէս վրայ վազել. ատիկա խոյանալ, խոյ, (այսինքն արու ոչխար) բառերէն կը ծագի և ֆրանսերէն élan, élanement բառերուն կը համապատասխանէ:

—Որ էդպէս է, ասէք ոչխարի նման վազ տալ պրծնի գնայ, էլ ի՞նչ էք այդպիսի տգեղ խօսքեր թխում. մեր լեզուն արդէն առանց այն էլ բաւական տգեղ է, իսկ այդպիսով դուք նրան աւելի էք տգեղացնում: Այ՛ օրինակ մի ուրիշ խօսք—և դէմքի սոսկալի ծամածոթութեամբ մը արտասանեց—ժողովրդա-կան. ֆո՛ւլ, ի՞նչ վատ խօսք է, այդ մեր անպիտան կօնսօնանաները երբեմն մի այնպիսի դիսօնանցիա են առաջ բերում, որ կըթուած ականջները չեն կարողանում տանել. ինչո՞ւ գործ չածել ուղղակի պապուլէր խօսքը, որը բոլոր կուլտուրական լեզուներում ընդունուած է և վեր կենալ էդ տեսակ սարսափելի խօսքեր թխել:

—Ի՞նչ խօսք պէտք է գործածել ըսիք—հարցուց խեղճ հոսհոսը, որ ապշած մտիկ կ'ընէր դժբախտ հայ լեզուի այս տարօրինակ բարենորոգչին քննադատութիւնները:

—Պ, օ, պ, ու, լ, է, ր—հեգեց Մելիք-Քեալլարաչեան, ցուցամատովը օղին մէջ գրելով—դա անպայման աւելի սիրուն խօսք է, քան թէ մեր էդ անիծած ժողովրդականը:

—Հա, փօփիւլէր ըսել կ'ուզէք—գոհեց Պոլսեցին պահիկ մը մտմտալէ ետքը—բայց եղբայր ատիկա ֆրանսերէն է..... Ուրեմն կ'ուզէիք որ յօգուածս ֆրանսերէն գրէի—աւելցուց, մտքէն իսկ չկրնալով անցընել թէ լեզու մը գեղեցկացնելու համար կարելի է սեփականը վտարելով օտարէն բառեր մու-

բալ—Ֆրանսերէն ալ նոյնչափ յաջող կրնամ գրել, սակայն «Արեւելք»-ը Ֆրանսերէն յօդուածներ չի տպեր:

Այս միջոցին Մելիք-Քեալաբաշեան թէյ լեցնելու զբաղած ըլլալով, ուշադրութիւն չդարձուց վերջին խօսքերուն վրայ, իսկ հոսհոսը՝ թէյէն քանի մը ուժով խմելով կոկորդը կազդուրելէ և միջանկեալօրէն ուստական թէյին հակիրճ ներբողեան մը կարգալէ կտքը՝ աւելի ոգևորուած շարունակեց:

—Ի՜նչ կ'ըսէք եղբայր, սրտերնիս հրաբուխի մը կը նմանի, որ սակայն բռնութեան կափարիչներուն տակ ճնշուած՝ չի կրնար կոր ժայթքել: Պոլիս անանկ խըյախ գրեչի տէր տղաք ունինք որ, սակայն խեղճերը չեն կրնար կոր գրել, տաղանդնին խորշակահար ծաղիկի նման կը ցաւքի կ'երթայ.... ազատութիւն չկայ, ազատութիւն, ապա թէ ոչ սանկ երկուտող գրէին նէ ամբողջ հայ ազգը ոտքի կը հանէին:

—Բայց միթէ՞ ձեզ արգելում են հասկնալի լեզուով գրել. ես կարծում եմ որ մեղաւորը մենակ Տաճկաց ցենզուրը չէ. ձեզ փճացրել է Ֆրանսիական գրականական խոհանոցը, ձեր ամբողջ բելլետրիստիկան մի ինչ որ ֆանտաստիկական անօրմալ բան է, ձեր հէնց ամենալաւ դրողները սեփական ինիցիատիվա չունեն, իրանց իմպուլսները ստանում են Պարիզի ժօն-գլէօրներից, ինքներդ ձեզ համար թխել էք մի տեսակ՝ էսպէս ասած՝ գրականական ժարգօն, որից խեղճ ժողովուրդը ի հարկէ ոչինչ չի հասկնում. էլ ուժ համար էք գրոտում. պէտք է աշխատել պարզ գրել, որքան կարելի է պարզ, էնքան պարզ որ մինչեւ անգամ.... կարգալ չիմացողը կարգայ և հասկնայ:

—Կ'աղաչեմ բարեկամ, ի՜նչ կ'սէք, ատիկա կարելի բան չէ, ժողովուրդը ի՜նչ կը հասկնայ բարձր գրականութիւնէն. դորօրինակ կօչկակար մը անշուշտ բան մը չի կրնար հասկնալ վերլէնէն, սակայն աղոր համար կ'ուզէ՛ր որ վերլէն արտադրած չըլլար իր անմահ էջերը: Բանաստեղծութիւնը երկնային բան մըն է, իրենց ամբողջ էութիւնովը ամպերէն ալ վեր սաւառնող էակները միայն կրնան ըմբօշխնել անոր գեղեցկութիւնները:

—Այ, ձեր սխալը հէնց էդտեղ է—ըսաւ զրդուած Մելիք-Քեալաբաշեան, որուն Ղարաբաղցիի յամառութիւնը բռնած էր —բոլոր գրականութիւնների մէջ իսկական պօէզիայի աղբիւրը, էսպէս ասած՝ գլխաւոր ֆակտորը հէնց ինքը ժողովուրդն է եղել: Այսպէս՝ գրականութեան պատմութեան մէջ մենք տեսնում ենք, որ զանազան էսպօսաներում ստեղծուած բոլոր շկօլաներն էլ իրանց հիմք են ունեցել պօպուլէր՝ կամ ինչպէս դուք էք ասում՝ ժողովրդական պօէզիան: Օրինակ մեզանում

էս վերջերս մի նոր պօէտ է գուրս եկել, մի ջանել տղայ՝ Աւետիք Իսահակեան՝ գուցէ ծանօթ է Ձեզ, ես ունեմ մօտս նրա բրօշիւրը, եթէ ուզում էք կարող էք վերցնել կարգաւ. ժողովրդական մօտիվներ է գրում, բայց անպիտանը քնքան կենդանի է գրում, որ կարծէք հէնց կեանքից խլած լինի:

—Այո, այո, անկէ քանի մը ոտանաւորներ կարգացած ըլլալս կը յիշեմ, սանկ տողեր մը ունի, որոնք շատ աղւոր են — և պոլսական ձեւով սկսաւ արտասանել —

Ով կեանք ունի, քարք էլ ունի,
Թարթին քարման եար էլ ունի,
Մինակ ես եմ քամկախտ ծներ,
Սիրտս քարքոտ ու ճար չունի:

Սակայն ատոնք գրական մեծ արժէք մը չունին, համեմատութեան իսկ չեն կրնար դրուիլ վերլէնի կամ վերհարէնի հետ:

Մելիք-Քեալլաբաշեանին գլուխը պէտք եղածէն աւելի ու՝ ռաժ և ջիղերն ալ բաւական գրգռուած ըլլալով՝ ալ չկրցաւ կենալ քաղաքավարութեան նեղ սահմանին մէջ:

—Հէնց էդ վերլէնների նման պսիխօպատները չեն ձեր տունը քանդողները, նրանց վայել տեղը ոչ թէ գրականական կարիէրան է, այլ գժատունը:

Հոսոսը՝ իր պաշտած բանաստեղծին հասցէին ուղղուած այս նախատիքէն վերաւոր՝ ալ չչարունակեց:

Պահ մը լռութիւն տիրեց, որ Ղարաբաղցիին ձանձրոյթ արտայայտող ն ո՛ւ, դ ա՛ երովը կը խանդարուէր: Սակայն՝ ինչպէս հին փիլիսոփաները ըսած են հոսոսութիւնն ու յարատեւութիւնը իրարու բոլորովին հակառակ առաքինութիւններ են, Ուստի շատ չանցած մեր հոսոսին ալ լռութեան համբերութիւնը հատնելով, խօսակցութեան խզուած թելը հանգուցեց:

—Պարոն Մելիք-Քեալլաբաշեան, կարծեմ Դուք ալ կը գրէք, կը ներէք համարձակութեանս, կրնամ Ձեր կեղծանունը հարցնել:

—Ո՛չ, ես պսելդօնիմ չեմ գործածում—պատասխանեց Շուշեցին նկատելի դժկամակութեամբ մը, մանաւանդ տեսնելով որ խօսակցութիւնը կրկին իր վրայ կը չըջուէր:

—Սակայն կը գրէք, չէ՞:

—Երբեմն թղթակցութիւններ եմ գրում, իսկ յօդուածներ աւելի սակաւ, էս վերջերս իմ մի երկար յօդուածը դուրս եկաւ «Մշակ» ում, կօնսումֆէրայնների մասին:

—Կը նէրէք, ինչի՞ մասին:

—Կօն-սում-ֆէրայններն:

—Դժբաղդաբար ուռւներէն չեմ հասկնար, կը հաճի՞ք թարգմանել:

—Դա ուռւէրէն չէ, դա մի գերմանական խօսք է, նշանակում է..... էսպէս ասած..... դրա համար հայերէն խօսք չկայ. ինչպէս թարգմանել.... նաև ասեմք, ուռւելիցէնների և այլ կեանքի պիտոյքների մագաղինների ֆէրայններ..... ընկերու-թիւններ:

—Այո, այո, հիմա կը յիշեմ կոր—վրայ բերաւ հոսհոսը, որ ոչ բան մը կը յիշէր և ոչ ալ տրուած բացատրութենէն բան մը հասկայած էր—չատ աղւոր գրած էիք և կարծեմ սանկ պարագային յարմար ակնարկութիւն մըն ալ ըրած էիք ապա-դայ Հայաստանի մասին: Դուք Ռուսահայերդ աւելի գիտական գրիչ մը ունիք, իսկ մենք աւելի գրական: Ժընէվ իմացայ որ Ձեր բարեկամ պարոն Լիլավեանն լուրջ գրող մըն է, չիտակ է, Ձեզմէ աղէկ չըլլայ, սակայն շատ ազնիւ երիտասարդ մըն էր:

—Այո, նա մշտական գրում է և մեր լաւ տղերանցից մին է, մեր ինտելիգենցիային պատիւ է բերում:

—Ղարաբաղի չէ՞ ուրեմն:

—Այո, ինչպէս չէ:

—Հապա ըսիք թէ Ինտելիգիացի է—ըսաւ Սուրէն Շա-ւարշ մտմտութեամբ մը գլուխը վեր տնկելով—ուրեմն Ղարաբաղի քաղաքներէն մէկն է ատիկա. հա իրաւ որ աշխարհագրու-թենէն ատանկ քաղաք մը կը յիշեմ Ղարաբաղի մէջ, Ինտելիգիա ըսիք թէ Ինտելիգիա:

—Ինտելիգենցիա միթէ չէք հասկանում—ըսաւ զարմացած ինտելիգենտը, որ բան մը չէր հասկացած այդ խօսքերէն—իսկ Դուք էդ ինչ քաղաքի մասին էիք հարցնում:

—Իշտէ ադ Ինտելիգենցիա քաղաքի մասին:

Մելիք-Քալաբաշեան շառաչուն քրքիչ մը փրցուց.

—Ախր էդ ինչեր էք ասում. Ղարաբաղում էդպէս քաղաք չկայ. մենք երկուսս էլ Շուշեցի ենք. ես ասացի որ նա մեր ինտելիգենցիային պատիւ է բերում, իսկ Դուք՝ ինչպէս երեւում է՝ կարծել էք թէ դա մեր քաղաքի անունն է. ինտելիգենցիա նշանակում է ինտելիգենտ մարդիկ, ֆրանսերէն կարծեմ ասում են ինտելիժանտ...

—Ախ, այո հիմա հասկցայ. էն թէ ի՞նչ է ըսել կ'ուզէք—բացականչեց հոսհոսը ձեռքը ձակատին զարնելով ու սաստիկ կարմրած—ֆրանսերէն բառերը Դուք միշտ ուռւներէնի ձեռով կ'արտասանէք այդ պատճառով աղէկ չեմ հասկնար:

Եւ երկուքն ալ բաւական խնդացին այս զուարճալի թիւ-
րիմացութեան վրայ. բայց Պսլտեցին շուտով նոր հարցում մը
մէջտեղ գործեց, իր ամօթահարութիւնը ծածկելու համար:

—Անվայել չըլլայ հարցնելը, սակայն կարծեմ Ղարաբաղի
հայ մելիքներուն ցեղէն էք Դուք, ինչպէս արդէն Ձեր մակա-
նունն ալ ցոյց կուտայ:

—Ո՛հ, ո՛հ,—պատասխանեց Ղարաբաղցին, որ դեռ կը շա-
րունակէր խնդալ:

—Խնդրեմ, ինչ կը պահէք ինձմէ, թէ և ցարգ զիրար ճան-
չալու բարեբախտութիւնը չենք ունեցած, սակայն կրնաք վըս-
տահ ըլլալ, որ մատնիչ մը չեմ ես. և մանաւանդ որ հիմա ա-
զատ երկրի մը մէջ ենք փառք Աստուծոյ, ալ ի՞նչ կը վախնաք:

—Վախենալու ոչինչ չկայ, դա խօսմ մի փտանդաւոր բան
չէ, որ ուղիղ լինէր կ'ասէի էլի:

—Պահեցէք, եղբայր, պահեցէք վեառ շունի—ըսաւ հոս-
հոսը զլուսը շարժելով—խոհեմութիւնը ատանկ կը պահանջէ,
սակայն վստահ եմ, որ քիչ ատենէն երբ աւելի մտերմանանք,
սրտերնիդ համարձակօրէն պիտի բանաք ինծի:

—Խնտելիզենտի հողին բերանն էր հասեր, աթոռին վրայ
անհանգիստ շարժումներ կ'ընէր, կը յօրանջէր, կը փնջէր, ժա-
մացոյցը կը նայէր և մէկ խօսքով միտքն ինկած ամէն անուղ-
ղակի միջոց գործի կը դնէր իր ձանձրոյթն ու սրտնեղու-
թիւնը հասկցնելու համար: Սակայն դիմացինը տեղէն շարժուե-
լու ամենադոյզն հաւանականութիւն մը անգամ չէր ընծայեր,
ուստի ալ ճարահատ ինք ոտքի ելաւ:

—Կը ներէք, ամենայն սիրով դեռ կը նստէի Ձեզ հետ,
բայց դժբաղդաբար երկու ժամ միմեանց ետեից դասախօ-
սութիւն ունեմ, այնպէս որ կը ներէք.....

—Ո՛հ կ'աղաչեմ, կ'աղաչեմ,—ըսաւ հոսհոսը տեղէն ցատկե-
լով—արգելք չըլլամ Ձեր գործին. արդէն ես ալ կ'ուզէի երթալ
կայարանէն պայուսակներս առնելու, կրնամ հոս բերել զանոնք,
մինչև որ սենեակ մը վարձենք:

—Խնդրեմ, ի հարկէ կարող էք, միայն թէ երկու ժամից
յետոյ բերէք, երբ ես տանը կը լինեմ, որպէսզի..... տանտի-
կինը դժուարութիւն չհանի:

—Շատ աղէկ, իսկ սենեակին խնդիրը չէք մոռնար, ա-
նանկ չէ:

—Ո՛հ, ո՛հ:

—Սանկ աղւոր, մաքուր, կոկիկ, աժան սենեակ մը—և
խնդալով աւելցուց—եթէ տունին մէջ աղւոր աղջիկ մըն ալ
ըլլայ նէ, ալ ուրիշ բան չեմ ուզեր, որովհետեւ գիտէք օրիորդ-

ներուն հետ խօսակցելով մարդ աւելի շուտ կը սորվի լեզուն։

—Շատ լաւ, շատ լաւ, էդուց կը տեսնենք։

Սուրէն-Շաւարշ-Յանթաղիօ զլիարկն ու ձեռնափայտը առաւ, Մելիք-Քեալլաբաշեանին ձեռքը սեղմեց սրտագին չնորհակալութիւններ յայտնելով, մէջքի նոյն ճկունութեամբ խոնարհութիւն մը ըրաւ և արդէն սենեակին դռնէն դուրս կ'ելնէր, երբ Ռուսահայի ցը՛ն ականջներուն հասաւ։

—Ի՞նչպէս, ի՞նչ ըսիք—հարցուց ետ դառնալով։

—Ոչինչ, բան չսացի—պատասխանեց Մելիք-Քեալլաբաշեան, որուն սիրտը դող ինկաւ այս վերադարձէն։

—Ձէ հիմա բան մը կ'ըսէիք ցի էր, ի՞նչ էր։

—Յը՛. միթէ Ձեզ մօտ գործածական չէ, ցտ ես ու թիւնն է կրճատած։

—Յտ ես ու թիւն ին կրճատումն է ուրեմն. ո՞ն ինչ աղւոր գիւտ. ասկէ վերջ ես ալ ատիկա կը գործածեմ անպատճառ, ուրեմն ցը՛ սիրելի բարեկամ։

Ու կրկին ձեռքը սեղմելով մեկնեցաւ։

—Ա՛յ ես քո հէրն անիծած, հոսհոս շանորդի—պոռաց ինտելիգենտը երկար շունչ մը առնելով—հոգիս հանեց էլի. սա որ էստեղ մնայ կըսպանի ինձ։

Եւ բացմոցին վրայ փռուեցաւ այնպէս ուժասպառ, որ կարծես եզան սայլ մը քաշած ըլլար։

ԱՌԱՆՁԱՐ